

ULUSLARARASI PROF. DR. HALİL İNALCIK TARİH VE TARİHÇİLİK SEMPOZYUMU

THE INTERNATIONAL Symposium on PROF. DR. HALİL İNALCIK HISTORY AND HISTORIOGRAPHY

BİLDİRİLER

II. Cilt

TÜRK TARİH KURUMU

ULUSLARARASI
PROF. DR. HALİL İNALCIK
TARİH VE TARİHÇİLİK
SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER
II. CİLT

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VIII. Dizi - Sayı: 32[b]

ULUSLARARASI
PROF. DR. HALİL İNALCIK
TARİH VE TARİHÇİLİK
SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER
II. CİLT

Hazırlayanlar

Ayşe BEDİR - Birkan SOYKAN - Uğur Cenk Deniz İMAMOĞLU

ANKARA, 2022

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 09.03.2017 tarihli ve 736/12 sayılı kararı gereği e-kitap olarak yayımlanmıştır.

e-ISBN: 978-975-17-4997-0 (Tk)
978-975-17-4999-4 (2.c)

DOI: 10.37879/9789751749994.2022

Kapak Tasarımı: Elif İrem DOĞAN DEMİR

Dizgi-Mizanpaj: Ayşegül YENİDOĞAN
Elif İrem DOĞAN DEMİR

Tashih: Elif AYDINBAŞ
Mehmet Ali ÖZKAN

İbn Haldûn'dan Naîmâ'ya Osmanlı Tarihçiliği

Selim Hilmi Özkan*

Giriş

İbn Haldûn geleneğine bağlı bir tarihçi olarak ön plana çıkan Naîmâ Mustafa Efendi, Târih-i Naîmâ olarak meşhur olan *Ravzatü'l Hüseyn fî Ahbâri'l-Hafikayn* isimli eserinde tarih hakkında özetle şu açıklamalarda bulunur:

Tarih, insanlığın başlangıcından bu güne kadar olan olayları inceleyen faydası herkesçe bilinen bir ilimdir. Bu ilim ulemanın zekâsını artırır. Akıllı kimselerin basiret gözlerinin açılmasına vesile olur. Avâmı eski, havâssı da gizli sırlara vakıf eder. Bu hudutsuz denizin derinliklerine vâkıf olan kimseler, her türlü hakikatler ve devirlerin değişmesi ile değişen hususların esrarına vakıf olurlar. Böylece eski milletlerde ne gibi değişiklikler olduğunu, bunların dağılma sebeplerini öğrenirler. Bu suretle de vukuatı mukayese ve tahlil ederek, mücerret sözlere kani olmayıp mugalata ve hurafelerin zebunu olmazlar. Gaibi şahitten kıyas ve olmayanı mevcuttan iktibas ederek pek çok tecrübe ve uzun alıştırmalarla bir işin başlangıcından sonucunun ne olacağını idrak ederler.[1]"

Naîmâ'ya göre tarih kronolojik bir anlatımdan ibaret değildir. Tarih olaylardan ders çıkararak onlar arasında ilişkiler kurabilmektir. Tarihi olayların kendi arasında sebep ve sonuç ilişkileri vardır. Bu olaylarda sadece geçmişe ait bilgileri öğrenmemeliyiz. Geleceğe ait hükümler de çıkarabilmeliyiz. Bu sebeplerden dolayı zaman ve mekân içerisinde meydana gelen olayları, zaman ve mekân dışına taşımak Naîmâ'nın tarih felsefesine uygun bir yön-

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, shilmi@yildiz.edu.tr İstanbul, ORCID: 0000-0001-6381-8553 DOI: 10.37879/9789751749994.2022.37

1 Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, C 1, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 2007, s. 2, 3.

temdir.[2] Tarihi olayların kronolojik olarak soyut bir şekilde aktarılması tarih değildir. Eğer tarihi bu kronoloji sıralamanın içerisine sıkıştıracak olursak doğru sonuçlar elde edemeyiz. Tarihin en temel fonksiyonu geçmiş hadiselerin değerlendirilmesidir. Tarihçi ise kuru bir nakilci olmaktan ziyade, değerlendiricidir.[3] Naîmâ'ya göre tarih yazan kimseler doğru sözlü olmalıdır. Şayialara kulak asmamalıdır. Bir konu hakkında yeterli bilgi sahibi değilse onu bilenlerden öğrenmelidir. Doğruluğu kanıtlanmamış bilgilere itibar etmemelidir. Yalnız tarihi olayları sıralamamalı, onu okuyan kimseler ders çıkarmalıdır. Tarihi kaleme alırken hissiyata kapılmamalıdır. Ayrıca tarihçi kolay anlaşılır bir lisan kullanmalıdır.[4]

Naîmâ başta olmak üzere Osmanlı tarihçilerini etkileyen ve tarih yazımını yeni bir yöntem getiren İbn Haldûn'un fikirleri özgündür. İbn Haldûn, Aristoteles ve Platon başta olmak üzere ortaçağ İslâm düşünürleri tarafından bilinen Yunan filozoflarından esinlenmemiştir. O, eserinde yalnızca kendi çıkarım ve gözlemlerine yer vermeye çalışmıştır.[5]

1. Naîmâ'ya Kadar Osmanlı Tarihçiliği

Osmanlı tarih yazıcılığı, devletin kuruluşundan bir hayli göç dönemde başlamıştır. Devletin kuruluş dönemlerine ait Osmanlı tarih yazarları olmadığı gibi, diğer milletler ve devletler tarafından kaleme alınan eserlerde de Osmanlıdan pek bahsedilmez.[6] Osmanlı Devleti kuruluş yıllarına ait orijinal eserlerin eksik olması daha sonra gelen tarihçileri zor durumda bırakmıştır. Osmanlı hakkında ciddi manada bilgi veren eserler yaklaşık bir asır sonra ortaya çıkmaya başlamıştır.[7] İlk dönemlerde kaleme alınan eserler Arapça ve Farsçadır. Daha sonraları ise Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Bu açıdan ilk dönem Osmanlı tarih yazıcılığı doğal olarak Arap ve Fars kroniklerinden etkilenmiştir. Mustafa Âlî (ö.1600) ve Solakzâde (ö.1658) gibileri, bu geleneği kaleme aldıkları nasihatnamelerle sürdürür. İlk dönem tarihçileri eserlerini menkıbe ve rivayet ile süslerler.[8]

2 Zeki Arslantürk, *Naima'ya Göre Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s. 45, 56, 57.

3 İhsan Süreyya Sırma, *İslam ve Tarih,* Beyan Yay., İstanbul 1995, s. 12.

4 Naîmâ Mustafa Efendi, *age.*, s. XXX.

5 Nejdet Durak & Muhammet İrğat, "Tarihe Kritik ve Analitik Bakış: Tarih Felsefesi-İbn Haldûn Örneğinde Tarih ve İnsan-", Akademik Platform, ISCAT 2015, s. 210.

6 Erhan Afyoncu, "Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/2 (2003), s. 101.

7 Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *Fsm İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 1 (2013), s. 272.

8 İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine,* Cedit Neşriyat, Ankara 2011, s. 87.

Osmanlı tarihi hakkında ilk Türkçe eser Ahmedî'nin (ö.1413) "Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i" adını taşıyan "İskendernâme"sidir. Bu eser daha sonraki Osmanlı tarihçilerine ilham kaynağı olmuştur. Bu açıdan ilk dönem Osmanlı eserleri birer destan niteliği taşımaktaydı. Bu konuda izlenen model İranlı yazar Firdevsi'nin Şahnamesi'dir. Mesela Orhan Gazi'nin imamı İshak Fakih'in oğlu Yahşi Fakih (ö. 1413?) eserini yazarken kendi gördüklerinin yanı sıra babasından aktarımlar da yapmıştır. Maalesef günümüze kadar ulaşmayan bu eserden Âşıkpaşazâde (ö. 1484?) sayesinde haberdar oluyoruz.[9]

Gazavatnâmelerin de Osmanlı tarihçiliğinde önemli bir yeri vardır. Bu türün ilk örnekleri II. Murat zamanında verilmiştir. Olayların kronolojik olarak kaydedildiği tarihi takvimler de ilk dönem Osmanlı tarihçiliği açısından zikre değer eserlerdir. Kahramanlıkları konu edinen menakıbnâmelerde Osmanlı tarihi açısından kaynak niteliği vardır.[10] İslam tarihçiliğinin önemli kaynaklarından olan menâkıbnâmelerin Türkler arasında yaygınlaşmasında tasavvufun etkisi fazladır. Bunun yanı sıra Türklerin eski adet ve gelenekleri de buna destek olmuştur.[11]

Türkler arasında menakıbnâmelerin yaygınlaşmaya başlaması Karahanlılar dönemine denk gelir. Türk menkıbelerinin oluşmasında Türk destani edebiyatının da büyük katkısı olmuştur.[12] Menkıbede konu daha çok gerçek bir kişiye dayanması, çoğunlukla zaman ve mekânın belli olması nedeni ile masaldan ve efsaneden ayrılmaktadır.[13] Saim Sakaoğlu menkıbelerde insanlara doğru yolu öğütleyen dersler olması ve inandırıcılığının güçlü olması sebebiyle masaldan ayrıldığını ifade eder.[14] Menkıbeler yazıldıkları devrin bir nevi dinî, içtimaî, ruhî ve siyasî yanlarını ortaya koyarlar.[15] Bunun için menkıbeler kültür tarihi araştırmaları için önemli bir yere sahiptir. Fakat araştırmacıların sadece menkabevi eserlerin satır aralarındaki bilgiler ile yetinmeleri onları doğru ve sıhhatli sonuçlara götürmez.[16]

9 Erdal Taşbaş, "Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Kısa Bir Bakış", *Mediterranean Journal of Hunmanities,*1/2 (2011), s. 216; Afyoncu, agm., s. 102.

10 Taşbaş, *age.,* s. 215-218.

11 Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnameler*, Ankara 1997, s. 31, 32.

12 Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 1998, s. 4-7; Ocak, *age.,* s. 42; Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye Fi Menâsıbi'l-Ünsiyye*, yay. haz. İ. E. Erünsal & A. Yaşar Ocak, Ankara 1995, s. IX.

13 Ocak, *age.,* s. 33.

14 Arif Ay, "Efsane-Menkıbe Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi" http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/ dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/medergi/20.htm.

15 Ahmet Eflaki, *Ârîflerin Menkıbeleri,* C I, çev. Tahsin Yazıcı, MEB Yay., İstanbul 2001, s. 9.

16 Mikâil Bayram, *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren,* Bayrak Matbaası, İstanbul 2001, s. 16.

Hızlı bir fetih ve genişleme sürecinden sonra soluklanma evresi olan II. Bayezid döneminde, devlet soluklanırken toplum kültürel anlamda ilerleme kaydetti. Osmanlı kültür tarihi açısından bir olgunlaşma devri olarak kabul edebileceğimiz bu dönemde tarih yazıcılığında da gelişme ve değişim yaşandı. Bu değişimle birlikte Osmanlı tarihçiliği XV. yüzyıldan itibaren daha orijinal eserler vermeye başladı.[17]

Farsçanın zengin anlatım gücünden etkilenerek eserlerinde kullanan XVI. yüzyıl Osmanlı tarih yazarları, düzyazı şeklindeki tarih yazımını da dönemin Türkçe edebiyat geleneğiyle bütünleştirmişlerdir. Bununla beraber XVI. yüzyılda olayları doğrudan aktaran tarih yazma geleneği de devam etmiştir. On altıncı yüzyıldan itibaren, Osmanlı tarih yazıcılarının bazılarının Avrupa kroniklerine ilgi duyduğu, okuduğu veya bunları çevirttiği de bilinmektedir. Feridun Bey (ö. 1583), Kral Bohemond'dan kendi zamanına kadar Fransa tarihini, Divan-ı Hümayun tercümanlarından iki kişiye çevirttirmiştir. Peçevi İbrâhim Efendi (ö. 1649), Macar ve Alman kaynaklardan yararlanmıştır. Hezarfen Hüseyin Efendi (ö. 1691), dönemin tarih geleneği dışına çıkarak dünya tarihi kaleme almıştır. Kâtip Çelebi (ö. 1657) ise Chalcocondyles'in Frenk kroniği eserini Türkçe'ye çevirmiştir.[18]

2. Vak'anüvislik Makamının Kurulması ve Naîmâ

Bir önceki kısımda ifade edildiği gibi beylik dönemine ait Osmanlı tarih yazıcılığı fazla gelişmemişti. Devletin önemli bir dönüm noktası olan Fatih döneminden sonra da tarih yazıcılığı ve Osmanlı Devleti ile ilgili resmi bilgiler veren eserlerin yoğunluğu dönemin ihtişamı ile doğru orantılı değildir. Fatih devrinde başlayan şehnâme tarzında yazma geleneği ancak II. Bâyezid devrinde resmî tarih yazıcılığının ilk örneklerini vermeye başladı.[19] Daha sonraki dönemlerde ise bu iş yaygınlaşarak devam etti.

Osmanlı Devletinde devlet eli ile resmi tarih yazıcılığının başlaması ve devlet memurluğu haline gelmesi Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Naîmâ'yı olayların kaydı için görevlendirmesi ile başladı. Naîmâ ilk vakanüvis olmasının yanında, tarih felsefesinden bahsetmesi kendine ayrı bir özellik kazandırmaktadır. Naimâ'dan sonra vakanüvis olan Şefik Mehmed Efendi de devletin içinden gelen birisidir. XVIII. yüzyılın ilk yıllarında meydana gelen ve Osmanlı toplumunu derinden etkileyen 1703 Edirne Vakasını anlaşıl-

17 Feridun M. Emecen, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 3 (1999), s. 84; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., Ankara 2014, s. 347.
18 Ortaylı, *age.,* s. 67, 87.
19 Afyoncu, agm., s. 110.

ması zor bir şekilde kaleme almıştır. Kitabın anlaşılması güç olduğundan daha sonra bu esere şerhler yazılmıştır. Daha sonra ise müderrislikten gelen Mehmed Râşid ile birlikte vekayinüvislik makamı sürekli hale gelmiştir[20]. Naîmâ ile başlayan vakanüvislik kurumu Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar devam etti.[21]

Naîmâ'yı farklı kılan, aynı İbn Haldûn gibi eserinin önsözünde o zamana kadar gelen bütün tarihçilerden farklı olarak olaylara nasıl baktığını, nasıl değerlendirdiğini anlatarak, İbn Haldûn'un sosyolojik tarih metodunu kullanacağını haber vermiştir. Bu çalışmasında hem tarih felsefesini hem de rivayetçi doğu geleneğini birlikte kullanmıştır.[22] Osmanlı tarih yazıcısı için, Osmanlı Devleti'nin mevcudiyeti, süregelen düzeni, reayanın üstündeki meşru yönetim kurallarının gözetimi, rüşvet ve zulme sapılmaması gibi klasik devlet prensipleri mühimdir. Osmanlı tarih yazıcısı, kendisini ricalin ve devlet sorumluluğunun içinde görmez, ama her şeye rağmen devletin bir parçası, sadık bir hizmetkârıdır. Vakayiname veya tarih yazımı bir üslup bir edebiyattır. Gözlemlerin ve olayların naklinde renklilik, simetrik bir üslup içinde dilin ve deyimlerin ustaca kullanılışı önemlidir. Vakanüvislerin, devlet evrakından her istediğini görmeleri serbest değildi. Bürokrasinin tolerans kıtlığı nedeniyle görülemeyen evrakın yerini, yazılı tarihler ve rivayetler aldı. Bu uygulamayı ilk Vakanüvis Naîmâ Efendi'den itibaren görmek mümkündür.[23]

3. Naîmâ ve İbn Haldûn

Batı ve Doğu tarihçilerinin tümünü derinden etkileyen meşhur tarihçi, sosyolog, siyaset ve devlet adamı İbn Haldûn ilk olarak on altıncı yüzyılda Osmanlı Türkleri tarafından keşfedildi. Osmanlı aydını onu sadece keşfetmekle kalmayıp okuyup anlamaya çalıştı ve değerini ortaya koydu. Tarihsel ilerlemelerini ve ilgisini tarih ve siyasal düşünce üzerine yoğunlaştıran Osmanlı Devleti için İbn Haldûn ve onun ortaya koymaya çalıştığı yaklaşım

20 Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, C 1, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 2007, s. XIV; Afyoncu, agm., s. 114.

21 Ahmet Refik Altınay, *Âlimler ve Sanatkârlar*, bas. haz. Vahit Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1980, s. 209; Zeki Arslantürk, *Naima'ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1997, s. 49; Necdet Öztürk, "Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı Üzerine", *Türkler-Osmanlı*, C VIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 257; Selim Hilmi Özkan, *Köprülü Amcâzade Hüseyin Paşa (1644-1702)*, Türkiye Alim Kitaplar, Saarbücken 2015, s. 193.

22 Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C III, Meral Yay., İstanbul 1975, s. 109; Refik, *age.,* s. 211; Arslantürk, agm., s. 18.

23 Ortaylı, *age.,* s. 83, 84.

ilgi çekici gelmiştir. Avrupa ise İbn Haldûn'u ancak on dokuzuncu yılda tanımaya başladı.[24] İbn Haldûn'un tarih konusunda ortaya koymaya çalıştığı en önemli yenilik, onun geliştirmiş olduğu tarih felsefesi ve tarihi olaylara özgün bir yöntemle bakış açısıdır. İbn Haldûn'un olaylara bakışı o kadar modern ve özgündür ki, karşınızda XIV. yüzyıldan bir tarihçi olduğunu unutursunuz. Thukydides tarihin kurucusudur. İbn Haldûn ise bilim olarak tarihin doğuşunu haber verir.[25] İbn Haldûn'a göre tarih ilmini öğrenmenin gayesi mevcut yaşam içinde din ve dünya işlerinin sağlam bir temel üzerine kurulmasını, geçmiş toplulukların yaşam biçimlerinin tanınmasını ve bunlar üzerinden geleceğe dair tedbirler alarak yeni çıkarımlar yapılmasını sağlamak olmalıdır. Bunu kendi hayatında da uygulamıştır. İbn Haldûn teklif edilen birçok üst makamı kabul etmemiştir. Tlemsen hükümdarının kendisine vezirlik önerisini usta bir şekilde reddetmiştir. O gerçekte çoğu kez geçici ve hayali olan yönetim görevlerini kabul etmek yerine, prensler ile bağlanmak istedikleri kabileler arasında aracılık etme yolunu tercih etmiştir.[26] Bir nevi danışmanlık görevini üstlenmiştir. Bu görevi diğer idari görevlerden daha önemli addetmiştir.

İbn Haldûn (ö. 1406), kendi metodolojisini kullanan başta Mustafa Naîmâ Efendi (ö. 1716) olmak üzere Osmanlı müverrihleri gibi tarihin çok iyi anlaşılması ve hikmetinin ortaya çıkması için tutarlı bir yöntemle ele alınmasını vurgulamıştır.[27] Çünkü İbn Haldûn yağmacı, yıkıcı, devlet kurma yeteneğinden yoksun "Araplar" ile erdemli, devletler ve medeniyetler kurmuş "Araplar"ı ayırt eder. O yaşadığı dönemde her ikisine de şahit olmuştur. Ayrıca onun dönemine kadar tarih ilmi ile uğraşanlar olayların nedenlerini hep saray çevresi ve ordu içerisinde aramışlardır. İbn Haldûn bu bakış açısının dışına çıkarak siyasal ve askeri yaşamın olguları ile iktisadi ve toplumsal yaşamın olguları arasında bağ kurmaya çalışır. İbn Haldûn'a göre tarihin gerçek amacı, "insanın toplumsal durumunu anlaşılır kılmaktır". İbn Haldûn genellemelerden kaçınarak, genel ile özel durumları ayırmaya çalışır.[28]

24 Barbara Stowasser, "İbn KHaldûn'un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükseliş ve Çöküşü", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 39/1 (1984), s. 179; Genç, *age.,* s. 348.
25 İbn Haldûn, *Mukaddime*, C 1, Önsöz ve Giriş Bölümü.
26 Yves Lacoste, İbni Haldûn, *Tarih Biliminin Doğuşu*, Ayrıntı Yay., İstanbul 2012, s. 68, 155, 162.
27 Durak&İrğat, agm., s. 211; Kadir Canatan, "Sosyal Bilimler Metni Olarak Mukaddime: Bir Meta-Anlatı", *Mukaddime*, 7/2 (2016), s. 213, 214.
28 İbn Haldûn, *Mukaddime*, C 1, Önsöz ve giriş kısmı; Lacoste, *age.,* s. 81, 169, 170.

İbn Haldûn Taşköprüzâde (ö. 1561), Kâtip Çelebi (ö. 1657), Müneccimbaşı (ö. 1702), Hayrullah Efendi (ö. 1866), Cevdet Paşa (ö. 1895), Abdurrahman Şeref Bey (ö. 1925) gibi birçok Osmanlı tarihçisini etkiledi.[29] Bunda Osmanlı tarihçilerinin ve düşünürlerinin İbn Haldûn'u çok erken devirlerde tanımalarının etkisi büyüktür. Ondan belki en çok etkilenen veya İbn Haldûn'un en çok etkilediği Osmanlı tarihçilerinden birisi de Naîmâ Mustafa efendidir. Naîmâ'ya göre İbn Haldûn ender bir ilim adamıdır. Bütün tarihçilerden üstündür. Bu bakış açısı Naîmâ'nın İbn Haldûn'a verdiği önemi göstermektedir. Naîmâ, İbn Haldûn'a ilgisini bizzat İbn Haldûn'u ve eserini zikrederek ve överek göstermiştir. Müneccimbaşının çağdaşı olan Naîmâ, tarih görüşünde İbn Haldûncu bir yaklaşım sergilemekte ve dikkate değer bir tarih felsefesi ortaya koymaktadır.[30]

Birçok konuda İbn Haldûn'a katılan Naîmâ, İbn Haldûn'un çöküş teorisi ve tavırlar nazariyesini farklı yaklaşır. Hatta onun fikirlerine katılmakla birlikte anlamakta güçlük çeker. Naîmâ, İbn Haldûn'un beş tavırda ortaya koyduğu devletlerin veya hanedanların ömürlerini onun yaklaşımları ile kaleme alır. İbn Haldûn'a göre beş tavır söz konusu olup bunlar; kuruluş, zafer, rahatlık çağı (refah), barış ve huzur çağı son tavır ise ve israf evresidir. Her devlet veya toplum bu beş aşamadan muhakkak geçer. Teoriye göre insan organizmasının değişmesine benzer olarak devletler de değişmeye mecburdur.[31] Fakat her kabile veya devlet bu evrimleri tamamlamak zorunda değildir. Başka bir devletin veya kabilenin saldırısı sonucu da yıkılabilir. Mesela Anadolu'da kurulan birçok beylik böyle tarih sahnesinden çekilmiştir. Memluk Devleti Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.

İbn Haldûn, devletleri doğup büyüdükten sonra ölümle sonlandırırken, Naîmâ, Kâtip Çelebi gibi beş tavırdan sonra çökme aşamasına gelmiş bulunan devletlerin, "büyük adamların" kudretli iradeleriyle ölümden kurtarılabileceğini savunur.[32] İbn Haldûn beşinci tavırdan sonra devleti ölüme terk eder. Ona göre bu hasta bünyeye müdahale onu ancak biraz daha yaşatabilirdi. Sonuç yine ölümdür. Fakat Naîmâ Osmanlı Devleti'nin ölümüne razı değildi ve bunu düşünmek de istemiyordu. Zira bu asırda "Ümmet-i

29 Ümit Hassan, *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, Doğu Batı Yay., İstanbul 2015, s. 25.
30 Naima, *age.,* s. 30, 31; Ejder Okumuş, "İbn Haldûn'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 15 (2006), s. 162.
31 Ahmet Arslan, *İbni Haldun*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2008, s. 112, 113; Stowasser, agm., s. 176, 177; Ali Coşkun, "Naîmâ'nın Din ve Toplum Görüşü", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 4/1 (2015), s. 66.
32 Okumuş, agm., 164.

Muhammed" in yegâne temsilcisi Osmanlı Devleti idi. Bundan dolayı da o "Devlet-i Ebed Müddet" inancından hareketle tavırlar nazariyesinde bir büyük kurtarıcıya bel bağlar.[33]

Naîmâ İbn Haldûn'un ortaya koyduğu her devletin beş tavrı yaşadığı nazariyesini kabul eder. O, devletin kuruluş ve gelişme dönemleri olan bir ve ikinci tavırlarda, devlet kurucusunun şahsiyeti ve kuranların asabiyetini vurgulamakla İbn Haldûn'la aynı kanaattedir. Hatta beşinci tavrın sonuna kadar aynı düşünceleri paylaşırlar. Ancak onun tevil ettiği iki tavır vardır. İbn Haldûn'un ikinci ve beşinci tavırlarını Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu duruma uyarlamaya çalışır. Çünkü Naîmâ'nın yaşadığı devirde devlet yaklaşık 400 yaşındadır. Bu açıdan İbn Haldûn'un devletlere 120 yıl gibi ömür biçmesi konusuna hiç girmez.[34]

"Asabiyye" (asabiyet) konusunda da İbn Haldûn, Naîmâ'yı etkilemiştir. İbn Haldûn'a göre asabiyetin iki şekli vardır. Bunlardan ilki, nesep, secere (soy) asabiyeti; ikincisi ise sebep (mükteseb) asabiyetidir. Ona göre imparatorluğun veya devletin kuruluş aşamasında bu asabiyet önemlidir. Fakat kabile iktidarı ele geçirdikten sonra bu azalır. Asabiyeti olan toplulukların önderleri "sürükleyicilik" gösterir. İbn Haldun'a göre asabiyet önder tarafından kullanılan siyasal bir güçtür.[35] Bunun için İbn Haldun'un açıklamaya çalıştığı asabiyet kavramının Türklerdeki "kut" kavramı ile benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz. İbn Haldun'a göre:

> "Önderin egemenliği hükümdarlık anlamı taşır. Bir kabile önderinin otoritesinden çok daha büyük bir otoritedir bu. Oysa kabile önderinin yalnızca manevi bir gücü vardır. Kendisine bağlı olanları peşinden sürükleyebilir; ama onları, emirlerini yerine getirmeye zorlayacak gücü yoktur… Önderin onu destekleyen hizibin etkisine dayanarak baskı altına aldığı bir halk, kendisine yabancı insanları yönetmeye yatkınlık kazanır."

Fakat Naîmâ içinde bulunduğu şartlar gereği İbn Haldûn'da olduğu şekliyle bir asabiyete yer vermez. Çünkü artık Osmanlı Devleti ümmet birliğine ulaşmıştır. Bunun için Naîmâ dini asabiyeti nesebiden önde tutar. Naîmâ'da nesep asabiyetinden ziyade sebep asabiyeti önemlidir. İbn Haldûn'un kastettiği nesep asabiyetini Naîmâ, Osmanlı'da kılıç erbabına verir. Ona göre devletin ilk kuruluş yıllarında, kalemden ziyade kılıca önem vermek gerekir,

33 Mustafa Naima Efendi, *age.,* s. 28-29, 42, 43; Zeki Arslantürk, "Naima'da Büyük Adam Sosyolojisi", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 18 (1980), s. 116.
34 Coşkun, agm., s. 68.
35 Lacoste, *age.,* s. 117, 125; Arslan, *age.,* s. 64.

ilmiye sınıfı daha sonraki devirler için önemlidir.[36] Ayrıca İbn Haldun'a göre Müslüman dünyasının büyük bir bölümünde, özelliklede güçlü devletlerin kurulmuş olduğu yörelerde asabiyet yoktur. İbn Haldun asabiyeti Kuzey Afrika toplumları için kullanır. Bu nedenlerden dolayı da Osmanlı tarihçileri ve Naima İbn Haldun'un bu bakış açısından dolayı asabiyeti onun kullandığı gibi kullanmak istememiş olabilirler.[37]

Sonuç

XVIII. yüzyılın başlarına doğru kaleme aldığı eserinde Şarkın ve Garbın en büyük tarih felsefecisi ve sosyoloğu İbn Haldûn'dan büyük oranda etkilenen Naîmâ, saray vakanüvisi olduğu halde, tarihçi olmasını bilmiş ilk fikir adamımızdır. Kendisinden önceki tarihçilerden farklı olarak tarihin, olaylar dizisinden ibaret olmadığını, yaşanan hayata etkisi olan "yaşanmış hayat parçası" olduğunu idrak etmiştir. Naîmâ, İbn Haldûn gibi belgelerin dışında sosyolojik yorumlara da yer vermiştir. Bu açıdan Naîmâ, Osmanlı tarihçiliğine yeni bir açılım getirmiştir. Bu açılımı getirirken İbn Haldun'dan da önemli ölçüde etkilenmiştir.

36 Coşkun, agm., s. 53, 54.
37 Lacoste, *age.,* s. 122; Hassan, *age.,* s. 175vd.

KAYNAKLAR

Afyoncu, Erhan, "Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C 1, S 2, (2003).

Ahmet Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri*, C I, çev. Tahsin Yazıcı, MEB Yay., İstanbul 2001.

Altınay, Ahmet Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar,* bas. haz. Vahit Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1980.

Arslan, Ahmet, *İbni Haldun,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2008.

Arslantürk, Zeki, "Naîmâ'da Büyük Adam Sosyolojisi", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 18 (1980).

Arslantürk, Zeki, *Naîmâ'ya Göre Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

Arslantürk, Zeki, *Naîmâ'ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı,* Ayışığı Kitapları, İstanbul 1997.

Ay, Arif, "Efsane-Menkıbe Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi" http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/medergi/20.htm.

Bayram, Mikâil, *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2001.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C III, Meral Yay., İstanbul 1975.

Canatan, Kadir, "Sosyal Bilimler Metni Olarak Mukaddime: Bir Meta-Anlatı", *Mukaddime*, 7/2 (2016).

Coşkun, Ali, "Naîmâ'nın Din ve Toplum Görüşü", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 4/1 (2015).

Durak, Nejdet & Muhammet İrğat, "Tarihe Kritik ve Analitik Bakış: Tarih Felsefesi-İbn Haldûn Örneğinde Tarih ve İnsan-", *Akademik Platform*, ISCAT 2015.

Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsıbi'l-Ünsiyye,* yay. haz. İ. E. Erünsal, A. Yaşar Ocak. Ankara 1995.

Emecen, Feridun M., "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 3 (1999).

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., Ankara 2014.

Hassan, Ümit, *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, Doğu Batı Yay., İstanbul 2015.

İbn Haldûn, *Mukaddime*, C I, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1988.

Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1998.

Lacoste, Yves, *İbni Haldûn, Tarih Biliminin Doğuşu,* Ayrıntı Yay., İstanbul 2012.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, C 1, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 2007.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnameler,* Ankara 1997.

Okumuş, Ejder, "İbn Haldûn'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 15 (2006).

Ortaylı, İlber, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011.

Özcan, Abdülkadir, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 1 (2013).

Özkan, Selim Hilmi, *Köprülü Amcâzade Hüseyin Paşa (1644-1702)*, Türkiye Alim Kitaplar, Saarbücken 2015.

Öztürk, Necdet, "Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı Üzerine", *Türkler-Osmanlı*, C VIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.

Sırma, İhsan Süreyya, *İslam ve Tarih*, Beyan Yay., İstanbul 1995.

Stowasser, Barbara, "İbn KHaldûn'un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükseliş ve Çöküşü", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 39/1 (1984).

Taşbaş, Erdal, "Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Kısa Bir Bakış", *Mediterranean Journal of Hunmanities*, 1/2 (2011).